

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ЗАСІБ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІЖЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН

Ларченко М.Л.

Кандидат політичних наук,
Доцент кафедри політології,
соціології та соціальної роботи
НТУУ «КПІ»

В данной статье исследуется феномен национальной идеи как консолидирующего фактора политэкономического общества, выделены ее составляющие элементы. Одной из основных задач национальной идеи является определение общих приоритетов в сфере этнополитики для разных этнических субъектов и очерчивание исторической перспективы их существования. В этом случае она может стать эффективным предохранителем межнациональных конфликтов.

The article examines the phenomena of national idea as a consolidating factor for poly-ethnic society; provides listing of constituent elements of this idea. Among major objectives of national idea there is defining of common priorities in the area of ethno-policy for various ethnic entities, and outlining of historical perspective of their existence. In such a case it is capable of becoming an efficient preventer of international dissention.

У даній статті досліджується феном національної ідеї як консолідуючого чинника поліетнічного суспільства, виокремлено її складові елементи. Одним з основних завдань національної ідеї є визначення спільних пріоритетів у сфері етнополітики для різних етнічних суб'єктів та окреслення історичної перспективи їх існування. В цьому випадку вона спроможна стати дієвим запобіжником міжнаціональних конфліктів.

Ключові слова: національна ідея, державна етнополітика, міжетнічний конфлікт, політична нація.

Пріоритетним завданням нашої держави, що підтверджується й офіційним політичним курсом, є консолідація української нації, що має відбуватися на фундаменті духовних цінностей. Це ставить для українського політикуму завдання створення відповідних моральних та правових засад. Виходячи з цього, пріоритетним напрямком подальшого державного розвитку має стати формування політики національної тотожності. Вона повинна базуватися на загальноприйнятій і чітко сформульованій національній ідеї, яка в ідеалі виступить інтегративним чинником суспільства. Така ідея є невід'ємною складовою для кожної державотворчої нації, якій притаманне цілком природне прагнення стати самодостатнім суб'єктом історичного розвитку (у політико-правовому, соціально-економічному, духовному сенсі), зберегти свої етнокультурні особливості.

Концептуальне її оформлення та, власне, поняття "національної ідеї" було сформульоване в кінці XIX-го – на початку XX-го ст.. Серед українських діячів, в чиїх працях були висвітлені її першооснови, знаходимо чимало видатних постатей: М. Грушевський, В. Липинський, О. Бочковський, П. Чубинський, В. Старосольський, М. Сціборський, С. Дністрянський тощо.

Зокрема, М. Грушевський відстоював ідею широкої автономії України в

її етнографічних межах, що забезпечить повноту політичного і національно-культурного життя українського етносу. Але в той же час, це не повинно обмежувати розвиток інших народностей, що мешкають на території української держави. Ним мають бути забезпечені як політичне представництво в органах влади, так і безперешкодний розвиток та підтримка власної національної самобутності, мовні права та ін. Будь-які прояви українського шовінізму, виключеності чи нетолерантності по відношенню до інших народностей є неприпустимими [1, С.7-9].

В. Липинський заклав концепцію об'єднання усіх українських земель в одній національній державі, ідею народного суверенітету. Українська національна ідея, на думку вченого, тільки тоді здатна оживити етнографічну масу, коли вона йде поряд з ідеєю суверенітету українського народу [2, С.91].

П. Чубинський акцентував увагу, зокрема, на сумісності національної ідеї та солідарності (братерства) народів. Необхідно лише знищення національної нетерпимості, пихатості та інших спотворень національної ідеї. Вона не передбачає підведення різноманітних народів під один нівелюючий шаблон. Вчений вважав, що коли любов до свого не розділена з повагою до чужого, коли боротьба за свої права поєднується з визначенням таких же прав

кожної іншої нації, тоді національна ідея дає людству всі свої найкращі плоди [3, С.7-12].

М. Сціборський вважав, що передумовою забезпечення всебічного розвитку нації та її активної ролі у світовому оточенні є власна, незалежна держава. Відповідно, націократія – режим панування нації у своїй державі [4, С.682].

Його погляди співзвучні із націософською концепцією О. Бочковського. Так, він зазначав, що національний егоїзм, який відкидає неминучу потребу міжнародного порозуміння і співпраці, насамперед шкодить інтересам свого ж народу [5, С.558].

В. Старосольський також стверджував, що головною метою нації є прагнення до власної державності. Але принцип національної держави є нездійснимим, виходячи з факту існування на її території національно мішаних областей. Це ставить досить складні завдання для практичної політики [4, С.630].

Важливо підкреслити, що у згаданих працях національна ідея як консолідуюча основа української нації поєднує духовні, культурні, соціальні та політичні вимоги й цінності; тлумачиться як вияв розвитку національної свідомості, коли народ усвідомлює свій національний характер та традиції, свою історичну долю та призначення. Національна ідея є концентрованим виразом менталітету народу, що консолідує його в єдине ціле.

У наш час цілком природним є повернення інтересу до цього феномену. Витоки української національної ідеї та її основний зміст вивчають І. Курас, В. Солдатенко, Ю. Левенець, І. Кресіна. Національна ідея з позицій етнічної та національної складових досліджується І.Варзарем, О. Антонюком, І. Кресіною, Ю. Римаренком та Л. Шклярком. В контексті розбудови держави вона показана у працях М. Вівчарика, В. Ребкала, В. Кириченка та інших. Вказані праці дозволяють прослідкувати етапи розвитку, визначити зміст, структуру та функції національної ідеї, що виступає як соціальний ідеал оптимальної організації суспільства.

Перед інтелектуальною елітою кожної нації рано чи пізно постає питання: яким саме ціннісним орієнтиром слід віддати перевагу? Відповідь на нього і має бути сформульована у концепції національної ідеї.

Авторитетний вітчизняний дослідник І. Кресіна, що присвятила увагу ґрунтовному вивченню цього феномену, тлумачить національну ідею як “своєрідний стрижень, навколо якого була б сконцентрована вся гама національних домінант, національні інтереси, державність, патріотизм,

демократія, справедливість, віротерпимість тощо” [6, С.238].

Отже, у найзагальнішому вигляді національну ідею можна визначити як систему ціннісних пріоритетів та життєвих установок нації, які зумовлені історичними умовами її існування, підкреслюють унікальність даного етносу, а також формують специфічне розуміння та бачення світу. Це той психологічний механізм, що об'єднує людей з різними інтересами на основі їх етнокультурної спорідненості.

Національна ідея має виконувати ряд завдань, що логічно впливають з її змісту:

- визначити місце нації у глобальному світовому просторі, її історичне призначення;

- обґрунтувати джерела виникнення нації, її головні ознаки та етнокультурні особливості;

- окреслити загальну стратегію подальшого розвитку і зрозумілий та привабливий для більшості образ національного майбутнього, де не повинно бути дискримінації за будь-яким показником – політичним, релігійним, етнічним;

- систематизувати національні цінності та узгодити їх з цінностями окремих етнічних груп та загальнолюдськими в цілому;

- надати передбачуваність і легітимність діям влади;

- і, найголовніше, консолідувати націю заради досягнення спільної мети (національного ідеалу) [7, С.4].

Визначившись з необхідністю її втілення та популяризації, треба звернути увагу на певні проблеми, які можуть завадити цьому процесу. По-перше, слід сказати про те, що для більшості населення України поняття “національна ідея” носить дещо абстрактний і малозрозумілий характер. У теперішньому вжитку вона виступає скоріше як метафора, образ, поняття-символ. До теми національної ідеї дослідники звертаються у значному масиві наукових публікацій, але навряд чи існує якась єдина і вичерпна її дефініція. До того ж незрозуміло, які ж саме цінності вважати загальнонаціональними і які з них є пріоритетними на даному етапі історичного розвитку. Така теоретична невизначеність аж ніяк не полегшує розуміння її сутності. Окрім того, існує неузгодженість у сприйнятті її складових різних сегментами українського суспільства. Структуру національної ідеї, стверджує О.Майборода, формують різні взаємопов'язані елементи [8, С.349]:

По-перше, це “спільний історичний міф”, тобто спільність уявлень громадян України про її минуле, де висвітлені не

взаємні образи, а періоди національної солідарності. Етнічна спільнота об'єднується, як правило, не стільки навколо реальних інтересів, скільки навколо міфів, символів, ностальгічних спогадів про минуле (справжнє або уявне), історичні знання на масовому рівні існують у вигляді міфу. Найчастіше вони не збігаються з науковими історичними концепціями, але сприяють формуванню уявлень про спільну долю нації. Міф як онтологічний феномен є обов'язковим компонентом національної свідомості.

Але відмінності в національній ідентифікації населення Сходу і Заходу, цілком закономірно зумовлюють різне (а іноді зовсім протилежне) ставлення до минулого. Ідеологічні орієнтації значною мірою визначають характер історичних міфів, що виробляються національною елітою. Історичний компонент національної ідеї є обґрунтуванням вектору стратегічного розвитку України ("Росія" – "Європа"). Гострота політичної боротьби і використання маніпулятивних технологій перешкоджають формуванню спільного історичного міфу, в якому були б узгоджені поки що взаємозаперечуючі оцінки подій минулого з боку різних суб'єктів суспільно-політичного життя.

Це стосується ролі інших держав в історії України (зокрема, Польщі, Росії, Австро-Угорщини, Кримського ханства), міжетнічних відносин, оцінок радянського режиму, Другої світової війни, боротьби УПА тощо. Спроби примирення щодо минулого (принаймні, щодо ролі УПА) намагався зробити президент В. Ющенко на святкуванні чергової річниці (2005 р.) перемоги у Другій світовій війні.

Отже, однією з умов виникнення і формування нації є наявність національної міфології, що втілює її ще абстрактну ідею, її ідеальне буття. Виділення домінуючого міфу є важливою характеристикою стану нації, її духовної зрілості. Національна міфологія є матеріальною, бо здатна реально впливати на життя людей, визначати їх цінності та вчинки. Вона завжди є сферою бажаного.

Наступним елементом національної ідеї автор визначає "національний інтерес", як усвідомлення сучасних проблем і шляхів їх подолання. Серед таких інтересів можна назвати незалежність України, особисті інтереси громадян, правову і демократичну державу, соціально орієнтовану економіку. Це забезпечення гідного існування і розвитку народу України, залежність добробуту кожного громадянина від блага нації й держави. За умов економічної кризи загострюються соціальні протиріччя та існує потенційна загроза міжетнічних конфліктів. Створюється дефіцит ресурсів.

Найоптимальнішим варіантом виходу з кризи є побудова адекватної економічної моделі розвитку, що здатна консолідувати суспільство з різними соціальними, регіональними, національно-конфесійними та іншими ознаками. Привабливе економічне майбутнє, як вони стверджують, виступає тією психологічною домінантою, що визначатиме ефективність національної ідеї.

I, нарешті останній - "національний ідеал", як уявлення про найбільш бажаний суспільно-політичний лад, який відповідав би традиційним уявленням народу про свободу і справедливість, про громадянський і сімейний устрій. Національний ідеал, як образ бажаного майбутнього стосується таких питань, як суспільно-політичний лад, міжетнічні відносини, соціальна система, моральні цінності. Але погляди на них у різних сегментів суспільства можуть суттєво розходитись. Стосовно державного устрою існує два варіанти: або зберегти існуючу унітарну форму або переходити на засади федералізму. Останній варіант має достатню кількість прихильників, особливо серед представників національних меншин.

Серед компонентів національної ідеї важливе місце посідає система цінностей. Для України зміст цієї системи визначатиметься вектором її інтеграції. Та однаковість українського населення у виборі стратегічного курсу держави також відсутня.

Зовнішньополітичними пріоритетами вбачаються або Росія, або Західна Європа. Ситуація ускладнюється тим, що, як згадувалося вище, більшість населення України є носієм, фактично, двох культур (української і російської), що містять протилежні національні цінності.

Українська національна ідея як проект бажаного майбутнього для всіх громадян повинна мати надетнічний характер, узгоджувати інтереси різних етнічних спільнот між собою.

Як вважає вже згадуваний нами О. Майборода, тут йдеться про вибір між патерналістською та консенсусною моделями етнічної політики [8, С.367]. Перша передбачає провідний статус української етнічної нації, що не сумісний з концепцією нації політичної. Але й для реалізації другої моделі існує та перешкода, що більшість етнічних груп не мають достатньої кількості ресурсів для розв'язання ключових проблем свого відродження і тому залежні від державної підтримки. Потрібна демонстрація готовності всіх етнічних суб'єктів до толерантної міжетнічної взаємодії.

При таких суттєвих розбіжностях у поглядах населення та політичної еліти на

минуле, сучасне і майбутнє України виникає питання: навколо чого має формуватися спільна для переважної більшості громадян національна ідея? Що може виступити як інтегратор української політичної нації? Поки модель національної ідеї остаточно не сформувалась і не вкоренилась у суспільній свідомості населення, загальним інтегратором українського соціуму, на думку вітчизняного дослідника В. Корнієнка, може виступити політичний ідеал як сукупність уявлень про найбільш бажаний спосіб життя, який був би ідеальним з точки зору національної ментальності, культури, традицій та інтересів. [9, С.47]. Такий вибір аргументується наступним чином:

- в основі політичного ідеалу, зазвичай, лежить різне уявлення окремих суб'єктів про політику, котра і є певною цементуючою основою суспільства; він є водночас як мозаїчним, так і інтегративним;

- політичний ідеал – явище динамічне, що корегується відповідно до викликів часу;

- на відміну від національної ідеї його можна сформулювати технологічно, ідеал буде конкретнішим, але і більш короткостроковим; лише те суспільство здатне досягти успіху, яке дотримується системи усталених цінностей;

- виступає своєрідним синтезатором тих устремлень, що існують в суспільстві в даний час;

- і, нарешті, в політичному ідеалі, як і в національній ідеї в концентрованому вигляді знаходять своє відображення ідеологія, національна мрія, політична віра, політичний міф тощо.

Отже, коли українська національна ідея знаходиться у стані розробки, консолідуючою основою може послужити політичний ідеал, що відбиває довгострокові внутрішні і зовнішні інтереси українського народу. Саме він надає визначальної спрямованості життю нації.

“Мала енциклопедія етнології та етнологічного вивчення етноструктур” визначає національну ідею як “соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, партій і рухів, джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір” [10, С.320]. Визначаючи спільні пріоритети в сфері етнополітики для всього різноманіття етнічних суб'єктів, окреслюючи привабливу історичну перспективу їх співіснування, національна ідея спроможна стати дієвим запобіжником виникненню міжнаціональних конфліктів.

Отже, спрямованість національної ідеї у майбутнє передбачає усвідомлення необхідності співпраці з іншими етнічними меншинами, що живуть в Україні. Проблема етнічного плюралізму нерозривно пов'язана з проблемою її утвердження і популяризації. Як слушно зазначає І. Варзар, “стрижнем, на якому базується державна етнополітика, є національна ідея титульного народу-етносу багатоетнічної країни. Однак, слід пам'ятати: національна ідея як політична матерія – доволі делікатний феномен. Справа полягає у їх надзвичайно багатому плюралізмі. У кожного з народів-етносів може бути власна етноесенціальна ідея. Але якщо титульний народ-етнос в поліетнічному суспільстві про це забуде і почне пестувати лише однієї своєї ідеї, – дуже скоро він почне деградувати, а його держава опиниться в ізоляції. Не спрацює сама концепція державної етнополітики” [11, С.304]. Фактично, національна ідея має уособлювати надетнічну систему цінностей і об'єднувати навіть ті нації, що складаються з конфліктуючих соціальних сил та етнічних груп.

Що ж стосується ідей етнічних меншин, науковці традиційно акцентують увагу на існуванні кримсько-татарської, русинської, угорської, румунської, болгарської проблеми. Їх національні лідери настійно висловлюють бажання створення адміністративно-територіальних автономій замість національно-культурних. Але ці ідеї йдуть врозріз з інтересами збереження територіальної цілісності країни.

Національна ідея стає поєднуючою основою, виступає як ідеал суспільного і державного життя для всіх людей, коли вона стримує, нівелює етнічні домагання як національної більшості, так і національних меншостей у суспільстві. Вона має містити в собі відповідний консолідуючий потенціал, забезпечуючи усім етносам, які мешкають на даній території, рівні можливості у реалізації їх інтересів. Але визначальними, пріоритетними, є все ж не державні, а суспільні інтереси.

Напевно, найголовніше, на що має бути спрямована зараз національна ідея, виходячи з сучасного стану суспільства, – це сприяння формуванню у ньому міжетнічної злагоди і толерантності.

Отже, що стосується духовних передумов консолідації української нації, таке завдання покладено на національну ідею як основу державотворення, що визначає перспективу подальшого буття нації і держави.

Оптимальним варіантом гармонізації міжетнічних взаємин та дій етнополітичних інституцій є формування сучасної моделі всеукраїнової політичної/етнополітичної нації.

Теоретико-ідеальним стрижнем цього процесу може стати феномен кореляції національної ідеї титульної нації та ідей меншинських народів-співвітчизників. У лоні даного феномену можна узгодити потреби й інтереси різних етноісторичних спільнот між собою.

Отже, багатонародна країна фактично виступає як своєрідна „лабораторія” апробації міжетноконфліктологічних проблем, ідей, концепцій, гіпотез тощо. А, отже, ідейно-теоретичні положення, що впливають із аналізу міжетноконфліктної „практики” першопочаткового етапу української незалежності, мають увійти до наукового арсеналу Концепції державної етнополітики завтрашньої багатонародної України.

Література:

1. Грушевський М.С. Вільна Україна. Статті з останніх днів (берез.-квіт. 1917). – 2-е вид./ М.С.Грушевський. – К.: Т-во "Петро Барський", 1917. – 16 с.
2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В.Липинський. – Мюнхен: Б. в., 1919-1926. – XLVIII, 470 с.
3. Чубинський П. Ще не вмерла Україна / П.Чубинський. – К.: Обереги, 1991. – 16 с.
4. Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – 800 с.
5. Бочковський О.І. Вступ до націології / О.І.Бочковський / Центр громад. просвіти „Київське братство”, [Передм. К. Шудрі; Ред. Пономарьов В.] – К.: Генеза, 1998. – 138 с.
6. Кресіна І. Сучасні абрисы української національної ідеї / І.Кресіна // Нова політика. – 1998. - № 5. – с.48-53.
7. Додонов Р. Пріоритетні напрямки оптимізації національно-державницької самосвідомості в Україні / Р.Додонов, С.Мофа // Політичний менеджмент – 2003. - № 2. – с.3-13.
8. Майборода О. “Українська національна ідея”: інтегративні можливості віртуальності / О.Майборода // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років / НАН України: Ін-т політ. і етнонац. дослідж.; [Редкол.: І.Ф. Курас та ін.] – К., 2002. – с.346-369.
9. Корнієнко В. В пошуках консолідації українського суспільства: національна ідея чи політичний ідеал / В.Корнієнко // Нова політика. – 2000. - № 4. – с.47-52.
10. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.П. Корецького; [Упоряд. Ю.І. Римаренко] – К.: Генеза: Довіра, 1996. – 942 с.
11. Варзар І. Із контекстів минулих літ: Вибране в концептуальних і мемуарних вимірах / І.Варзар. – К.: ФАДА, ЛТД, 2003. – Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – 592 с.